Att explicitgöra det implicit sagda — i självmordsnära kvinnors tal om offerskap, kön och sexualiserat våld

av Elisabeth Lindberg

"(...) det fanns ett sånt här program, Norra Magasinet (...) det handlade om, om ... sexuella övergrepp på barn, och sen att de här papporna inte fick något straff och så där, och de berättade där att, den där tjejen att ... hon har sån här skam, en som varit utsatt för det då, och sen den här pappan, eller styvpappan eller vad det var i det här fallet, han fick bara två månaders fängelse (...) jag kände en sån förtvivlan över att, att det, ja sen vänder jag det på nåt sätt mot mig själv att, det, vi är inte värda mer vi som har varit utsatta, eller det är så samhället ser på det, kanske, och då känner jag att "Nej men då är man inte värd att leva" liksom ..."
(Siv)

"(...) det var nog att komma undan från känslorna från minnena, för man känner en himla massa skuld och en himla massa skam ... det var nog de två grejerna som gjorde att jag ville ta livet av mig, jag orkade inte med det ... att det var mitt fel helt enkelt att det hade hänt."
(Marika)

DET HAR VISAT SIG att det finns ett starkt statistiskt samband mellan kvinnors erfarenheter av våld och självmordstankar och försök till självmord. I studien *Slagen dam* (2001) har Eva Lundgren m.fl. visat att 64% av de kvinnor som gjort ett självmordsförsök har erfarenheter av våld. Det är också

Elisabeth Lindberg är forskare vid Uppsala universitet och lektor i sociologi vid Högskolan i Kalmar. Hon disputerade 1998 med avhandlingen *"Att välja döden. En socialpsykologisk studie av livs(o)vilja"*. I hennes nuvarande projekt *"På gränsen till självmord"* undersöks kvinnors självmordsbeteenden utifrån ett könsteoretiskt perspektiv, med fokus på betydelsen av kulturella normsystem kring kön, våld och självmord.

mer än dubbelt så vanligt att de kvinnor som upplevt våld någon gång *funderat på* att ta sitt liv jämfört med kvinnor som inte rapporterat om sådana erfarenheter. Av de kvinnor som *försökt* ta sitt liv har 60% utsatts för sexuellt våld, 48% har varit utsatta för fysiskt våld och 42% har utsatts för hot (Lundgren m.fl. 2001: 58).[1]

I denna text vill jag lyfta fram en dimension av hur relationer mellan kvinnors självmordstankar och –försök och erfarenheter av sexualiserat våld[2] kan ta sig uttryck i empiriska verkligheter.

Citaten ovan är utdrag ur mina intervjuer med Siv och Marika, två av de kvinnor jag talat med i projektet "På gränsen till självmord. En könsteoretisk studie av kvinnors självmordsbeteenden".[3] Syftet med projektet är att öka den starkt begränsade kunskap vi idag har om kvinnors självmordsbeteenden. I denna artikel fokuseras ett delområde i studien, vilket kan sammanfattas med följande fråga: *Vad kan det innebära att tänka på sig själv i termer av offerskap när man har erfarenheter av sexualiserat våld?*

Artikeln problematiserar vad det kan innebära att identifiera sig *med* alternativt ta avstånd *från* tanken på sig själv som ett offer, och hur detta kan visas vara direkt relaterat till tankar på självmord.

Perspektivet som anläggs innebär att självmordsbeteenden förstås som processer vilka utspelar sig på olika arenor i sociala och kulturella kontexter. Jag vill synliggöra hur dessa *(pre)suicidala processer* integreras med könsskapande processer i kvinnors sätt att tänka och agera i förhållande till vilja och ovilja att leva.[4] Perspektivet innebär därmed att jag ser informantrösterna som lokaliserade i och sprungna ur den könade kontext kvinnorna lever och har levt i.

Min utgångspunkt, i projektet som helhet och i denna artikel, är att lyssna till hur självmordsnära[5] kvinnor själva talar om sina självmordsförsök; vad är det de berättar om, vad är det de säger?[6] Det är genom an sådan tillnärmelse av problematiken jag kunnat urskilja att en viktig aspekt av relationen mellan självmordsbeteenden och erfarenheter av sexualiserat våld kan förstås genom förhållningssätt till offerskap. I denna artikel kommer jag att analysera hur denna relation kan gestalta sig.

Vad är ett (idealt) offer?

Några av kvinnorna jag talat med i projektet har under intervjun explicit talat kring sig själva i relation till en tänkt offerbild.[7] Ett exempel på detta är Agneta, som varit utsatt för incest och senare även levt i en misshandelsrelation.

Agneta understryker i samband med vår intervju att jag *måste* tolka henne som ett offer, eftersom hon inte kunnat undvika att få de erfarenheter hon nu har. Hon är inte ansvarig för det som hänt henne, och som fortsätter att hända henne, hon måste därför förstås som ett offer, menar hon. I intervjun uttrycker hon detta bland annat på följande sätt:

> Agneta: Mm. Jag har ju aldrig blivit skyddad, så det är jag själv som får göra det, på olika sätt, så (...) jag känner mig helt ensam och utelämnad och också att jag känner mig straffad, att jag har liksom varit med om nåt som inte jag har kunnat påverka själv, ingen skyddade mig då, och nu ska jag bli straffad för det också, alltså

dels ekonomiskt och att jag liksom inte får nån hjälp, och det är mitt eget fel, att det blivit så, ja det är litet grann den attityden ... och det (hör ej) känns som ett svek, och just det här att jag tycker att, eftersom jag misshandlades också, det är ju ... eftersom det handlar om saker som, folk säger sig vara emot och så där, men när det kommer till kritan så är det ju inte så, utan då blir man ju ändå behandlad som att, ja liksom, ja men det här att man lägger skulden på kvinnan, eller barnet, då finns det ju inget stöd. Om det var så att alla tog ställning för offrens, alla som har varit utsatta för övergrepp eller kvinnomisshandel, då skulle det ju vara mycket lättare att ta sig ur, då hade ju jag kunnat säga till mina kompisar, då hade jag ju vågat göra det, då hade mina föräldrar tagit avstånd, och när det gäller incest eller övergrepp på barn så, så skulle det också vara så, då skulle alla ta avstånd från oavsett vem det var, men nu är det ju inte så, är det nån man känner då tycker man som "Nej men *han* som är så trevlig", så det är ju, man känner inte ens att det är läge, man vill ju inte ens berätta för att, jag vet ju ungefär hur folk tänker när det väl kommer till kritan (...) jag får ingen bekräftelse nånstans, läser man när nån till exempel dör eller nåt då blir som overklighetskänsla, nån har dött, nån nära anhörig, och då får man, ja stöd av sin omgivning, att få det bekräftat, att ja "Det är jättehemskt, hon har dött" och till slut kanske man fattar att ja men det här har verkligen hänt, om det har skett genom, ja plötslig död så där, men ... men kvinnomisshandel och speciellt kanske incest det är ju tvärt om, då får man liksom veta att det verkligen *inte* har skett nånting, man får *ingen* bekräftelse på att det är så, eller att det inte är nåt fel, utan tvärt om, allt som man möts, i media och överallt, mainstream-uppfattningen är ju tvärt om, när det väl kommer till kritan, så då blir man ju väldigt ensam (...).

En aspekt av vad Agneta här berättar om handlar om *varför* och *hur* hon ser sig själv som ett offer. Min tolkning av vad hon säger är att hon ser sig som ett offer eftersom hon varit med om övergrepp som barn och även som vuxen, något hon formulerar som att "jag har liksom varit med om nåt som inte jag har kunnat påverka själv".

Att vara ett offer är för Agneta att utsättas för något (negativt) man inte själv kan styra över. Hon resonerar i termer av *möjlighet* kontra *icke möjlighet* att kunna undvika att få de erfarenheter hon har, möjlighet kontra icke möjlighet att påverka situationen. Hon säger vidare att övergreppen är något hon upplever att hon inte kan prata om eftersom hennes erfarenheter har visat att människor inte kan ta till sig och tro på det hon säger. Detta gäller såväl vänner och familj som de olika kontakter hon haft med psykiatrin, sjukvården generellt och andra hjälpinstanser. Intressant i hennes förståelse är att hon, som jag tolkar henne, förhåller sig till en föreställning om att när omgivningen ändå tror på en kvinnas berättelse om sexuella övergrepp riskerar kvinnan själv att skuldbeläggas för dessa erfarenheter. Denna förståelse kommer jag att återkomma till senare i texten. Vad jag här vill lyfta fram är den ensamhetskänsla, och osäkerhet på de egna erfarenheterna Agneta talar om i samband med att vara ett offer för sexualiserat våld.

...man vet inte riktigt hur man ska tänka kring detta men "känner på sig" att det finns något där, ett eget ansvar...

Vad är det för bild av Offret Agneta förhåller sig till här? För att försöka få ett grepp om det vill jag använda mig av Niels Christies diskus-

sion av *det idealiska offret*.

Christie beskriver det idealiska offret som "en person eller kategori av individer som — när de drabbas av brott — lättast får fullständig och legitim status som offer" (Christie 2001: 47). Christie diskuterar på en strukturell nivå vad som karaktäriserar den som lättast får ett offentligt erkännande som offer för brott. Han menar att det idealiska offret, åtminstone i en svensk kontext, bör uppfylla vissa kriterier eller villkor: Offret är svagt, upptaget med ett respektabelt projekt och befinner sig på en plats offret inte kan klandras för att vara på.

Gärningsmannen å andra sidan är stor och ond, är okänd och har ingen personlig relation till offret, som ägnar rimlig energi åt att försvara sig. Det idealiska offret är vidare en individ eller en grupp som är tillräckligt mäktig för att kunna göra sitt fall uppmärksammat och framgångsrikt kräva status som ett idealiskt offer, alternativt att man inte möter motstånd från motkrafter som är så starka att man inte hörs.

Det idealiska offret måste alltså vara tillräckligt starkt för att bli hörd eller våga tala men samtidigt tillräckligt svagt för att inte bli ett hot mot andra viktiga intressen, eftersom för mycket styrka visad mot starka intressen förtar grunden för "den slags allmänna och offentliga sympati som förknippas med statusen av att vara ett offer" (Christie 2001: 51).

Christie menar att idealiska offer behöver, och skapar, idealiska gärningsmän — ju mer idealiskt ett offer är desto mer idealisk blir gärningsmannen, och vice versa. Offer som "flyter ihop" med gärningsmän blir dåliga offer och vice versa. Den idealiske gärningsmannen är en varelse på avstånd. Ju mer främmande desto bättre, och ju mindre mänsklig också desto bättre. Genom att ha en förenklad bild av den idealiske gärningsmannen kan vi andra fortsätta som vanligt, säger Christie. Detsamma menar jag gäller offren.

Christie kan här sägas måla upp en (svensk) kulturell föreställning om vad som karaktäriserar ett idealiskt offer.[8] Denna kulturella tankestruktur kan användas för att skapa förståelse för vad Agneta — och även de andra informanterna i projektet — berättar om i sin diskussion om sig själv i relation till den bild hon (de) har av vad som karaktäriserar ett "riktigt" offer.

Med detta menar jag att informanterna på olika sätt skapar egna föreställningar om offerskap, genom att bland annat förhålla sig till ett större "kulturellt manuskript"[9] för vad som kännetecknar "det riktiga offerskapet". Denna kulturella bild av Offret kan sägas handla om en schablonisering eller stereotypifiering av "det riktiga offret", eller "det värdiga offret", alltså personen det är synd om *på riktigt* kontra den som får skylla sig själv. *Att* kvinnornas berättelser kan förstås på detta sätt och *hur* det kan ta sig uttryck samt *vad det kan innebära* är vad denna artikel fortsättningsvis ska behandla.

Vem är ett (idealt) offer?

Om vi tänker oss att informanterna skulle ställas inför frågan "Är du ett värdigt offer?"[10] tror jag att de flesta av dem skulle vara benägna att svara "Nej". Ett nej som sedan efterföljs av olika förklaringar till varför hon inte kan förstås som ett riktigt offer — ett värdigt offer. Frågan har inte

ställts till informanterna.[11]

Den hypotetiska frågan ska i stället förstås som ett analytiskt grepp jag använder mig av för att synliggöra en viktig och till stora delar dold problematik i kvinnornas självmordsbeteenden. Med den hypotetiska frågan försöker jag hitta ett sätt att analytiskt synliggöra och strukturera de tankar informanterna ger uttryck för.

Det finns, som jag tolkar informanterna, en signifikant *tvetydighet* vad gäller deras förhållningssätt till tanken på sig själv som offer. Å ena sidan kan de se att de *är* offer för övergrepp, å andra sidan har de *svårt att se sig som värdiga* offer. I den här texten kommer jag framför allt att fokusera den senare delen, för att sedan relatera analysen av "det värdiga offret" till just det tvetydiga i informantrösterna.

Anledningen till att jag tror att informanterna inte skulle vara benägna att betrakta sig själva som värdiga offer är att de tänker och resonerar mycket kring huruvida de kan anses vara *befriade från ansvar* från de övergrepp de utsatts för, exempelvis det som i Christies terminologi berör huruvida man ägnat "rimlig energi åt att försvara sig".

Förklaringarna som jag alltså menar skulle efterfölja nejet i frågan "Är du ett värdigt offer?", har således att göra med funderingar som kretsar kring den egna *skulden* i att övergreppen skedde. Skuldtanken blir dock i många fall bara implicit formulerad; man vet inte riktigt hur man ska tänka kring detta men "känner på sig" att det finns något där, ett eget ansvar.

Som jag ser det cirklar funderingarna informanterna ger uttryck för kring olika omständigheter som har det gemensamt att de *förmildrar mannens roll* i de övergrepp han utsatt flickan/kvinnan för, och som *förskjuter skuldfrågan till flickans/kvinnans roll* i att hon blev utsatt.[12]

Dessa omständigheter, vilka jag alltså menar att informanterna (om än på en implicit nivå) förhandlar med i sina berättelser om sig själva, sina självmordstankar och övergreppen de varit utsatta för handlar om; *den egna medverkan* i de övergrepp som skedde; att man *inte försvarade sig* tillräckligt; att man *provocerade fram våldet*; och att man *faktiskt valde att stanna kvar* i en misshandelsrelation.

Som vi nyss sett anser sig en av informanterna, Agneta, vara ett (värdigt) offer, i den bemärkelsen att hon saknar skuld, men i hennes berättelse finns hela tiden en defensiv underton, en (implicit) förväntan om att hon måste förklara och försvara sitt synsätt. Med de citat från intervjuerna som närmast följer vill jag explicitgöra det implicit sagda i kvinnornas tal om och syn på vad som karaktäriserar ett värdigt offer.

* *"Att vara med på det":* Flera av informanterna med incesterfarenheter har tänkt mycket på *den egna medverkan* i de övergrepp som skedde. Exempel på detta är Marika och Siv. Marika, som har grova incesterfarenheter bakom sig och flera självmordsförsök, fick veta att hon fanns till för att tillfredsställa sin pappas behov, och att det också var vad hon ville. Det var vad pappan sa, och det var även vad den egna kroppen tycktes visa henne. Ett exempel på hur Marika resonerar kring detta är följande citat ur intervjun:

> Jaa, dels våldtog han [pappan] ju mig, han fick, han *fick* göra, göra såna saker ... *om*

jag ville fortsätta att vara hans, prinsessa …
(mina kursiveringar)

Marika *lät* pappan våldta henne, eftersom hon ville fortsätta vara hans prinsessa. I själva sättet Marika uttrycker sig på ligger en implicit förståelse av att det inte var pappan som tvingade sig på henne, utan att det var *hon* som tillät honom göra det. Marika berättar också om hur hon övertog pappans perspektiv på sina egna handlingar, hur pappan lade ansvaret för övergreppen på henne och sa att det var hennes vilja det som skedde. I följande utdrag ur intervjun kan vi se hur hon fick ta ansvar för situationen, och hur de skuld- och skamkänslor som därmed uppstod hos henne hänger samman med självmordsförsöken.

Jag har här frågat henne hur hon tänkte kring att hon ville begå självmord under en period i hennes liv:

> Marika: (…) ja, det var nog att komma undan från känslorna från minnena, för man känner en himla massa skuld och en himla massa skam … det var nog de två grejerna som gjorde att jag ville ta livet av mig, jag orkade inte med det … att det var mitt fel helt enkelt att det hade hänt.
>
> Elisabeth: Det var såna tankar som kom upp för dig?
>
> Marika: Ja.
>
> Elisabeth: Hur kom sig det, hur tänkte du liksom kring att det var ditt fel?
>
> Marika: Nej men jag tänkte att jag är en hemsk människa, jag är liksom inte värd ett liv som andra, jag, nej, jag är mindervärdig, jag vart fruktans- väldigt rädd för människor också, ja …
>
> Elisabeth: Och varför skulle det var ditt fel, liksom hur tänkte du då?
>
> Marika: Jaa … jag sku- jag såg det som så att jag ställde ju upp på det, jag sa ju inte nej, vilket jag gjorde i och för sig, försökte göra, men det händ- han brydde sig inte om det … men i och med att jag var delaktig, jag var ju faktiskt en del av det hela, även om jag inte ville det, och, där kommer ju skulden in, och sen var det också vad han sa … min pappa då, han ville jag ju tro på (…).
>
> Elisabeth: På vilket sätt då?
>
> Marika: … Att det var jag som ville … ha sex med honom, så …
>
> Elisabeth: Och att han ställde upp?
>
> Marika: Ja.
>
> Elisabeth: Det var vad han sa till dig?
>
> Marika: Mm.
>
> Elisabeth: Och när du tänkte tillbaks på det, kändes det som att han hade rätt då när han sa så eller?
>
> Marika: Mm.
>
> Elisabeth: Så det var för att komma bort från den här skulden och skammen som …?
>
> Marika: Mm, det var för att slippa det … så det var … … och skammen sitter ju i att han, han visste ju hur han skulle få mig upphetsad, man reagerar ju med kroppen och då, och där, där ligger en himla massa skam i det att man kände nånting, och det var ju där han kom in och sa att "Visst, du vill ju det här, du tycker ju om det", men … så det, den skammen var jättejobbig … i och med att jag hade gått, gått med på det som jag tyckte då så var det mitt fel.
>
> Elisabeth: Och det var så du kände?
>
> Marika: Mm.
>
> Elisabeth: Och det var i relation till *det*, som självmords…?
>
> Marika: Ja, …tankarna kom.

Självmordsförsöken hon gjorde under den här perioden av sitt liv såg Marika som den enda vägen för henne att komma undan de skuld- och

skamkänslor som minnena av övergreppen gav henne. Marika berättar, som jag tolkar henne, om hur pappan förlade ansvaret för övergreppen på henne; att det var hon som ville ha sex med honom och han som ställde upp. Och Marika tog på sig ansvaret, hon trodde på vad pappan sa, och även hennes kropp verkade visa att hon verkligen ville ha sex.

Marika resonerar också som så att även om hon tvivlade på att det var detta hon ville (försökte säga nej), "så gick hon ju faktiskt med på det"; *för* att hon ville fortsätta vara hans prinsessa, *för* att han inte skulle förgripa sig på hennes syskon (som han hotade med) och *för* att undvika det våld han också hotade med (och även utförde), om hon inte "ställde upp".[13] Så trots att hon kunde se andra orsaker till att "hon hade sex med sin pappa", blir den allt överskuggande bilden den av henne som delaktig.

När Marika i vuxen ålder fick tillbaka minnena från övergreppen, blev de skuld- och skamkänslor[14] som uppstod i relation till "hennes egen medverkan" i övergreppen det som under en period av hennes liv fick henne att inte orka med tanken på att fortsätta leva. Dessa känslor av skuld och skam för att hon "varit delaktig" i övergreppen blev alltså ett starkare hot mot hennes överlevnad än minnena av övergreppen i sig.

Min tolkning av att Marika inte skulle anse sig passa in inom ramen för "det värdiga offret" baserar sig därmed på hennes (miss)tankar om att hon "ju ändå var med på det".

"Att inte försvara sig": Även Siv resonerar kring detta med att känna skuld och skam för de incestövergrepp hon blev utsatt för som barn. I hennes berättelse tydliggörs också en annan kulturell föreställning Christie diskuterar som hänger ihop med om någon ska kunna anses vara ett (idealiskt/värdigt) offer eller ej — huruvida hon försvarade sig/kämpade emot tillräckligt.

> Elisabeth: Kan du liksom känna så skuld på det sättet, du säger att du var delaktig?
>
> Siv: Jo det kan jag göra, fortfarande ibland ... skam eller skuld (sänker rösten jättemycket) ...
>
> Elisabeth: Men det är på nåt sätt liksom, var med på det genom ...
>
> Siv: Ja, att jag inte ville liksom, gjorde mer uppror (hör ej).
>
> Elisabeth: När du tänker tillbaks, när du, som nu när du har bearbetat [erfarenheterna] så, mycket?
>
> Siv: Nej alltså jag kan ju- när jag- en del av- jag känner mig rätt kluven när det gäller det här, en del av mig vet ju att det- jag var bara ett barn när- jag hade inget val, antagl- eller jag hade inga rimliga eh ... jag hade inte den förmågan att tänka, det som hände var ju- jag kan ju se det så och det har ju min psykolog förklarat för mig en massa gånger eller, försökt få mig att förstå ... de här rent praktiska grejerna hur handlar en tjej som är åtta år och som är helt beroende av sina föräldrar, så jag kan *förstå* det här, att jag inte hade nån rimlig möjlighet, jag fick inget stöd från min mamma och inte från ... nån annan, ja eh, jag kanske kunde fått stöd, det är ju inte sånt man- det är att lägga av sig den skulden hos mig själv att jag tänker att, ja jag kunde kanske frågat mormor för hon var jättesnäll mot mig så, och men ja ... men, men, jag kunde inte det heller liksom, då.
>
> Elisabeth: Man kan inte lägga ett sånt ansvar på ett barn.
>
> Siv: Nej, fast det är litet dubbelt det där.

> Elisabeth: Men å andra sidan kan du känna, hur, att du var med eller liksom …?
>
> Siv: Ja, att det var nåt fel på mig också eftersom jag ändå levde i det så länge, så många år. Sen kan jag ju också se på det att jag, jag var ju- barn vet ju inte så mycket mer om livet än om just det som händer i deras familj och vi levde väldigt isolerat, i vår familj, vi hade sällan besök och, vi hade ingen bil så vi bodde i det här lilla samhället då med [x antal] invånare och, det var, vi var bara där liksom …

Siv resonerar här fram och tillbaka, hon vet eller hon kan *förstå* att hon inte var ansvarig för det som skedde, men hon känner ändock tvivel eftersom hon ju levde med detta i så många år. Det borde ju därför vara något fel också på henne, resonerar hon; hon kunde ju ha gjort mer motstånd, kämpat emot mer, även genom att berätta för mormor när mamman inte förmådde ta in vad som pågick. Hon borde ju, måste ju ha ett ansvar, hon var ju en av de två som "deltog i övergreppen", verkar hon resonera.

Detta resonemang kan förstås bottna i en kulturell föreställning om att det "aldrig är ens fel när två bråkar". Föreställningen innebär att man alltid måste se till båda sidorna, en föreställning som utgår från att det handlar om två jämställda, jämnstarka parter i en jämbördig relation. Resonemanget döljer därmed den dubbla maktojämlikheten vid fäders incestövergrepp mot döttrar; fädernas positionsmakt (förälder/vuxen kontra barn) och deras könsmakt (man kontra flicka/kvinna).

Min tolkning av att Siv inte skulle anse sig passa in inom ramen för "det värdiga offret" baserar sig därmed på hennes (miss)tankar om att hon "ju ändå var med på det" och "inte försvarade sig mer".

"Att provocera fram våldet": Även de kvinnor som levt i misshandelsförhållanden har funderat kring sin egen roll i misshandelsrelationen. De kan ge uttryck för föreställningar om att de provocerade fram våldet, var för krävande eller helt enkelt att de är ansvariga eftersom de ju valde att stanna kvar i relationen. Ett exempel på detta är Barbro. Precis som i intervjun med Marika kan vi se hur mannen tycks lägga ansvaret och skulden på henne för såväl hans ageranden som för hur hela situationen ser ut, samt hur Barbro övertog hans perspektiv på detta:

> Barbro: Nej han var ute och skrek på mig att, att det ... bara skylla det på att jag var så tjurig och jag var så- så- ja, jag fick veta så mycket, hur dum jag var och, och det var jag som provocerade att han blev arg och, och mitt fel att vi, att vi hade ett sånt förhållande, som det var.
>
> Elisabeth: Så att när du försökte att protestera och få fram, din…
>
> Barbro: Javisst!
>
> Elisabeth: … då skrek han?
>
> Barbro: Då skrek han och, och tyckte det att "Det där begriper du inte!, sånt där det är liksom inte-det är" till sist så trodde man ju att jag var så dum som jag var, att- som han sa att jag var, och att det var mitt fel att vi, att vi grälade och att det …
>
> Elisabeth: Och då tystnade du när han…?
>
> Barbro: Javisst.
>
> Elisabeth: För att han hade rätt?
>
> Barbro: Javisst.
>
> Elisabeth: Så att du, du tänkte liksom så att, att det är nog så som han säger, det var inte att du tystnade bara för att inte vara ett problem utan det var för att han hade rätt?
>
> Barbro: Javisst.

Som jag tolkar Barbros berättelse här så "lärde hon sig att inte protestera", och att inte "provocera" eftersom det skulle "tvinga" mannen att bli upprörd, hota henne och även slå henne. Barbro fick, och tog på sig, ett ansvar för att skapa lugn och ro i hemmet, genom att tänka sig för innan hon sade eller gjorde något (eller inte sade eller gjorde något) som kanske skulle göra mannen våldsam.[15] "Han kunde inte rå för att han blev arg, utan det var hennes fel", tolkar Barbro mannens agerande. Och det var också vad hon själv kom att anse, för hur skulle hon kunna ifrågasätta den bilden "när hon var så oerhört dum"?

Min tolkning av att Barbro inte skulle anse sig passa in inom ramen för "det värdiga offret" baserar sig därmed på hennes (miss)tankar om att hon ju "provocerade fram våldet" och därmed "var ansvarig" för att mannen slog.

"Att välja att stanna kvar": Även Mona, som levde i ett misshandelsförhållande i flera år, tänker sig att hon har ett stort ansvar i det våld hon blev utsatt för, eftersom hon valde att stanna kvar i relationen:

> Mona: Ja, jag har ju stort ansvar i det här själv.
>
> Elisabeth: Ja, det, det vet jag väl inte riktigt om jag håller med om men ...
>
> Mona: Det känns, det känns så om man tänker på sig själv efteråt, nu va så många år senare, att ...
>
> Elisabeth: Att du inte krävde *mer* av honom, att, att det är ditt fel, eller? Hur tänker du då?
>
> Mona: Nej, jag tänkte att, jag menar det fanns ju skilsmässor och separationer då också.
>
> Elisabeth: Ja, ja, mm. Att du valde att stanna kvar, att det är därför?
>
> Mona: Jaa, jaa, det är, men så det gjorde jag.

Mona har ett stort ansvar i det här själv, resonerar hon, eftersom det fanns skilsmässor och separationer då också, men hon valde att stanna kvar ändå. Som hon ser det hade hon alltså ett fritt val; att stanna kvar eller att lämna. Och eftersom hon valde att stanna kvar så bär hon ansvar för den misshandel hon utsattes för. Vad som tenderar att döljas i ett sådant tänkesätt är "ansvarstillskrivningen"[16] — genom att lägga fokus på sig själv ("jag valde att stanna kvar så jag får skylla mig själv") *tillskrivs hon ansvar* för misshandeln samtidigt som *mannen (implicit) frånskrivs ansvar* för sina handlingar. Hennes resonemang kan sägas följa en logik där *hon* "får stå sitt kast" då hon ju (i ett fritt beslut) "valde att stanna kvar". *Hon* får "skylla sig själv", medan mannen och hans ansvar för den misshandel han utsatte henne för helt faller bort ur skuldfrågebilden.[17]

Min tolkning av att Mona inte skulle anse sig passa in inom ramen för "det värdiga offret" baserar sig därmed på hennes (miss)tankar om det egna ansvaret för misshandeln genom att hon kunde ha lämnat mannen, men "valde att stanna kvar".

"Att vara ett värdigt offer trots erfarenheter av sexuella övergrepp — behovet att övertyga": Man kan också svara "Ja" på frågan "Är du ett värdigt offer?", som Agneta antagligen skulle göra, med hänvisning till att hon ju inte kunde rå för det som hände. Hon tycks dock med detta svar hamna i en position där hon känner sig tvungen att förklara,

försvara och argumentera för sin åsikt.[18]

Frågan som då uppstår för mig är: Varför då? Denna fråga kan ges ett svar genom att relatera den till de andra informanternas förståelser av sig själva som ansvariga för övergreppen.*

Vad jag på detta sätt menar blir tydligt i citaten är hur kvinnorna förhåller sig till, eller argumenterar mot bakgrund av, men även själva blir bärare av en (kulturell) föreställning om att *kvinnor har ansvar* för att de blir utsatta för sexualiserat våld.

Detta är något feministisk forskning om kön och våld visat i flera tidigare studier.[19] Min avsikt med ovanstående empirinära analys är inte bara att påvisa detta, utan även att gå ett steg vidare och försöka synliggöra hur sådana tankar om egen skuld för våldsövergrepp kan vara knutna till självmordstankar och -försök.

Om sammanvävd kultur, kontext och identitet

Med citaten ovan har jag velat visa hur tankar om skuld och skam kan formuleras (mer eller mindre implicit) hos de våldsutsatta, självmordsnära kvinnor jag talat med. Informanterna kan numera, på en nivå, se att de inte var ansvariga för det som skedde.[20] Trots detta finns (miss)tankar kvar hos dem om den egna skulden i de övergrepp som skett. Det är dessa misstankar jag vill försöka förstå — var kommer de ifrån, vari bottnar de? I detta syfte kommer jag att se närmare på talet om våldserfarenheterna; *vad* de säger och *hur* de säger det, vilka ord och yttranden de använder sig av för att gestalta sina erfarenheter.

Min avsikt härmed är att hitta ett sätt att åskådliggöra den tankestruktur jag menar att de kan förstås som relaterande till. Detta perspektiv innebär att själva språket, sättet att ge ord åt sina upplevelser, uttrycker något om den kulturella kontext de förhåller sig till. Genom att analysera vad kvinnorna faktiskt säger kan, menar jag alltså, en (ibland väl dold) dimension i kvinnornas förståelser av sig själva, övergreppen och självmordstankarna — och relationer dem emellan — komma till ytan, en dimension jag ser som bottnande i den kultur de lever inom.

I den analys som nu följer betraktar jag således språket som en internaliserad kulturell "betingelse" (av flera möjliga). Jag kommer att tolka det kvinnorna ger uttryck för vad avser misstankar om egen skuld som (delvis implicita) formuleringar av den (köns)kulturella kontext de lever i, eller uttryckt på annat sätt, som individualiserade versioner av diskursiva normativa praktiker. Fokus ligger här på dikotomin offer–förövare.

Offer och aktörer — att förhandla med skuldfrågan

Vad är det man kan utläsa ur kvinnornas (implicita) tal om och syn på offerskap? Vilka föreställningar om offerskap kan man se att de förhåller sig till? Jag kommer att närma mig denna problematik genom att se på det i termer av att kvinnorna på olika sätt förhandlar med *å ena sidan* bilder av sig själva som offer för sexualiserat våld, och *å andra sidan* en internaliserad kulturell föreställning om vem som är ett värdigt offer.[21]

En del i kvinnornas föreställning om att vara

ett värdigt offer verkar handla om att man ska *vara utan skuld*; den som inte kan ses som utan skuld är heller inte att betrakta som ett riktigt offer. Knutet till denna föreställning finns en idé som cirklar kring *relationen mellan offerskap och aktörsskap* som två sinsemellan uteslutande (dikotoma) kategorier; *antingen* är man en aktivt handlande aktör, *eller* så är man ett passivt offer för omständigheter utanför ens kontroll. Detta kan man skönja i Agnetas resonemang när hon säger att "jag har liksom varit med om nåt som inte jag har kunnat påverka själv".

Som jag tidigare nämnt tolkar jag hennes resonemang här i termer av möjlighet kontra icke möjlighet att påverka situationen — en föreställning som kan relateras till Christies diskussion om att ett idealiskt offer bör vara svagt, och hedervärt.[22] Det riktiga offret, det värdiga offret, har ingen möjlighet att påverka situationen. Hon/han råkar ut för något som man inte kan rå för, det är, som jag tolkar det häri offrets svaghet och hedervärdhet ligger.

Om misstanke om möjlighet att påverka situationen finns omvandlas det värdiga offret till ovärdigt just i det att man (misstänks) ha passerat gränsen till aktörskategorin. För att vara ett värdigt offer kan man, enligt denna föreställning, inte samtidigt ses som en aktör i situationen. Härmed synliggörs också att offerskap och aktörsskap inte bara är dikotoma kategorier, utan att dessa även förutsätter varandra i det att delaktighet i den ena kategorin utesluter delaktighet i den andra.

Christie lyfter fram att ett offer som flyter ihop med gärningsmannen blir ett dåligt offer, och vice versa. Det dåliga med ett sådant offer blir i denna förståelse att hon/han har passerat gränsen till aktörsskap. Aktören i situationen är inget "riktigt" (värdigt) offer, då hon/han som aktör kan påverka händelseförloppet. En följd av en sådan förståelse, för kvinnorna jag talat med, är att eftersom deras tillhörighet i kategorin värdiga offer problematiseras av en föreställd delaktighet i övergreppen, hamnar de med automatik i aktörskategorin, i enlighet med logiken "om jag inte passar in inom den ena kategorin måste jag tillhöra den andra".

den som inte kan ses som utan skuld är heller inte att betrakta som ett riktigt offer

Marikas uttalande "Jaa, dels våldtog han [pappan] ju mig, han fick, han *fick* göra, göra såna saker (...)", dvs. hennes implicita förståelse av att det var hon som *lät* pappan förgripa sig på henne skulle kunna indikera en sådan följd; här blir, eller *gör sig* Marika till aktören i övergreppen, medan pappan i stället hamnar i den passivas position. Pappan kan nästan ses som ett offer i denna Marikas förståelse. Eftersom han inte skrivs in i aktörskategorin görs han till ett offer för omständigheter han inte kan rå på eller för, t.ex. sin egen sexualitet,[23] som Marika *tillåter* honom att få utlopp för.

När mannen som begått övergreppen inte ses som den (ende) ansvarige *aktören*, utan närmast tycks betraktas som ett *offer* i scenariot,[24] när mannens aktörsskap på detta sätt ifrågasätts, tenderar kvinnan att bli ett ovärdigt offer just eftersom mannen skrivs ut från aktörskategorin — mannens kategoritillhörighet tycks bli den primära, utifrån vilken kvinnans kategoritill-

hörighet bestäms. Här tydliggörs tankestrukturen att ett värdigt offer inte samtidigt kan vara aktör i situationen utifrån mannens problematiserade aktörsstatus.

Om vi återvänder till Agneta, som jag menar argumenterar för att hon *är* ett (värdigt) offer, kan man se att hon förhåller sig till samma syn på offer kontra aktör i sin argumentation — hon argumenterar för att *hon* tillhör offerkategorin (dvs. den som blir utsatt för något hon inte kan rå på), medan mannen som begått övergreppen tillhör aktörskategorin. Det intressanta är att hon tycks behöva just argumentera för detta — något som kan tolkas som att hon måste övertyga oss andra om något som går emot rådande förväntningar.

Inte ett värdigt offer? Fortsatta förhandlingar med skuldfrågan

Vad jag vill lyfta fram är hur informanterna kan ses relatera till en *gemensam* föreställning om vad som karaktäriserar det "riktiga" offret. Jag menar att deras olika sätt att argumentera kan ses som bottnande i samma tankediskurs: De förhåller sig till "något" som gör det problematiskt för dem att se sig som tillhörig kategorin (värdiga) offer — trots att alla har erfarenheter av sexualiserat våld och därmed *borde* kunna förstås som självklart tillhörande denna kategori (i enlighet med en förståelse att våld och övergrepp är straffbara handlingar som ingen ska behöva utsättas för, där förövaren bär hela ansvaret för sina handlingar och där offret är just ett offer).

Detta "något" kvinnorna förhåller sig till har jag försökt visa handlar om att de förstår sig själva som (med) ansvariga i övergreppen — någonting jag menar är relaterat till att männen/förövarna tenderar att (delvis och implicit) betraktas som icke-aktörer, offer för omständigheter utanför deras kontroll. Här finns därmed ytterligare ett led i tänkandet kring offerskap kontra aktörsskap; en förväntad *koppling mellan aktörsskap och ansvarighet*. Den som ses som aktör i situationen ses också som ansvarig för det som händer; det ovärdiga offret är någon som anses ha passerat gränsen till aktörsskap och som därmed kan göras ansvarig för det som hänt.

En tolkningsmöjlighet jag vill föra fram här är följande: När mannen/förövaren placeras inom kategorin icke-aktör/offer placeras kvinnan/offret i aktörskategorin i enlighet med dikotomiseringen av offer och förövare som två komplementära och sinsemellan uteslutande kategorier. I vad som kan betraktas som ett försök att "förklara kategoritillhörigheterna" berättar kvinnorna dels om sin "egen delaktighet" i övergreppen och dels om hur mannen frigörs från ansvar för det han gjort.

Denna berättelse är dock mycket implicit, den ligger så att säga under en annan berättelse — berättelsen om det ideala offerskapet. Det är här man kan spåra ursprunget till den tvetydighet jag menar finns i kvinnornas tal kring detta; de berättar två berättelser på en och samma gång. För samtidigt med det egna skuldpåtagandet finns hos kvinnorna bilden av mannen/pappan som förövaren/aktören.

Som nämnts tolkar jag denna tvetydighet i termer av att kvinnorna kan ses som på olika sätt *förhandlande* med å ena sidan bilden av sig själv som *inte ett riktigt* offer, å andra sidan bilden av

sig själv som just ett offer för sexualiserat våld.

Min tolkning är att den ena berättelsen handlar om offer och förövare på en officiell, eller principiell nivå, dvs. hänvisar till en officiell diskurs kring brottsoffer (där våld och övergrepp är straffbara handlingar och där förövaren bär hela ansvaret för sina handlingar). Den andra berättelsen handlar om offer och förövare på en (könad) empirisk nivå.[25] Det är denna underliggande, könade berättelse som problematiserar kvinnornas förståelser av sig själva som (värdiga) offer. För även om den empiriska "underberättelsen" är just parallell och underliggande så blir den konstituerande för hela berättelsen i det att den principiella berättelsen anpassas till den förstnämnda. Detta visas bland annat av att mannens kategoritillhörighet blir den primära utifrån vilken kvinnans kategoritillhörighet bestäms, något som utgör själva grunden för att kunna förstå kvinnornas svårigheter att identifiera sig som (värdiga) offer — deras föreställda delaktighet i övergreppen.

När detta även är relaterat till att aktörsskapet innefattar ansvar (och offerskapet därmed karaktäriseras av sin avsaknad av en ansvarsdimension) händer följande: Eftersom mannens förövarstatus problematiseras faller kvinnorna med automatik i aktörskategorin, i enlighet med den underliggande konstituerande berättelsens logik. Och är man en aktör så har man ansvar för det som sker. Kvinnornas rätt att kräva offerstatus undergrävs; berättelsens dikotoma komplementära tänkande om offer kontra aktör gör det i princip omöjligt för kvinnorna att se sig själva som befriade från ansvar för det som hänt. Tankestrukturen de använder sig av ger dem egentligen inget annat alternativ.

Denna kulturellt bottnande tankestruktur ser jag således som signifikant i den problematik kvinnorna talar om och förhåller sig till vad gäller deras självmordstankar. Det är här man kan skönja en grundkälla till deras (miss)tankar om att man "inte är värd att leva", som Marika uttrycker det under intervjun. Misstankarna om att det finns något där — någonting som gör att man inte är värdig — kan sägas karaktärisera samtliga informanters berättelser, även om detta "något" tar sig olika uttryck.

Ett problem här är just det implicita, det icke medvetandegjorda som ändå finns där så starkt. Att inte se och därmed inte kunna sätta ord på vad detta "något" är medför ytterligare svårigheter för kvinnorna att hantera sina traumatiska erfarenheter. När detta "något" dessutom implicerar egen skuld — som man inte kan förstå men som man "vet" finns — försvåras situationen ytterligare.

Vad jag har försökt visa genom analysen av talet om våldserfarenheter och självmordstankar är att detta "något" de bär med sig handlar om internaliserade kulturella normer för offerskap och kön. Föreställningen om sig själv som delaktig i och därmed ansvarig för övergreppen har jag förstått i termer av individualiserade versioner av diskursiva normativa praktiker, med fokus på "det ideala offerskapets diskurs". Det är internaliseringen av den tvetydighet som finns i diskursen (de två parallella berättelserna) som skapar starka känslor av skuld och skam — "jag har mig själv att skylla", "jag borde ha gjort nånting för att undvika våldet", "vad är jag för människa som har kunnat leva i denna

incestvärld så många år", etc.

För diskursens ena berättelse, den som handlar om offer och förövare på en principiell nivå, säger att det finns värdiga offer, och att förövaren då bär hela ansvaret för sina handlingar. Men diskursens underliggande berättelse säger att det finns också ovärdiga offer — offer som "egentligen" är aktörer och som därför har ansvar för vad som hänt, en kategori vilken kvinnorna skrivs/skriver in sig i till följd av den omvandlingsprocess som träder i kraft genom männens/förövarnas problematiserade aktörsstatus.[26]

De självmordstankar som uppstår här, uppstår i direkt relation till de skuld- och skamkänslor som skapas i och med detta. Som vi sett i t.ex. utdraget ur intervjun med Marika framstod självmord för henne den enda vägen att komma undan dessa känslor av skuld och skam, skuld- och skamkänslor som uppstått genom hennes "delaktighet" i och därmed egna ansvar för övergreppen.

Ansvaret för övergreppen lokaliseras genom den underliggande konstituerande berättelsen till kvinnan själv — också av henne själv genom att hon är del och bärare av den kultur hon lever inom. Kvinnan görs ovärdig, inte bara som offer utan som människa, någon som genom sin blotta existens riskerar att besmitta sin omgivning med sig själv (dvs. hon tar ansvar också för att inte utsätta andra för den "ovärdiga person" hon är). Detta formuleras på följande sätt i intervjun med Siv:

> Tänk om nån visste egentligen vem jag var", jag får såna känslor (...) jag tänker "Så många människor jag har smutsat ner idag" och, så, de tankarna. (...) När det var som värst så var det jättesvårt för mig att till exempel åka buss (...) jag jobbade på X-sjukhuset då och det är ju en bit att åka dit men jag liksom, jag åkte ju aldrig buss eller så dit även fast det var vinter så för jag, det kändes som att jag smutsade ner, det gick så långt så till slut så vågade jag inte sätta mig på en buss eller tåg för det kändes som att jag ... och då var jag ändå ganska smal så det hade inte med det att göra (...).

Självmordsförsöken kan således också ses som ett påföljande led i kvinnornas ansvarstagande; att inte utsätta andra för "det egna nedsmutsade jaget".

Ett exempel på hur dessa kulturellt bottnande misstankar om egen skuld i övergreppen fortfar att *förstärkas* via signaler från samhället, finns i det inledande citatet från intervjun med Siv. Vad hon ser i samhällets lindriga straff för förövare av sexualiserat våld är en kulturell kod för samhällets syn på offren för våldet. Denna kulturella kod säger henne att de som blivit utsatta för incest är inte värda att förövaren ges ett strängare straff, vilket för henne betyder att "då är man inte värd att leva".

Misstanken om eget ansvar kan alltså förstärkas av olika signaler från samhället. Därigenom kan kulturella normer, koder och signaler *försvåra* bearbetningen av de trauman kvinnor med erfarenheter av sexualiserat våld utsatts för, något som kan medföra att de riskerar "fastna i övergreppens våld"[27]. Om/när detta händer tenderar självmord att successivt utkristalliseras som enda tänkbara lösning på problemen — alla andra utvägar stängs av genom "vetskapen" om att man är ovärdig; "liksom inte värd ett liv som andra".

Värdiga offer i en problematisk struktur

Jag har ovan argumenterat för att på "det värdiga offrets arena" skulle informanterna ha svårt att hävda sin plats, trots att de alla erfarit övergrepp och våld. Men som de ser det bryter de på olika sätt mot en tänkt (ideal)bild av det värdiga offret; genom att "vara med på det", genom att "inte försvara sig mer", genom att "provocera fram våldet", och genom att "välja att stanna kvar i misshandelsrelationen, dvs. en svårighet att se sig som befriade från ansvar. Jag har visat hur detta kan ta sig uttryck, och hur kvinnornas sätt att tänka och resonera kan förstås som bottnande i kulturella föreställningar om (ideala) offer och aktörer (förövare) — genom att analysera själva talet om våldserfarenheterna.

När offer och förövare däremot analyseras som två empiriska (könade) kategorier tenderar (den ideala) relationen dem emellan att problematiseras; förövaren kan komma att ses som ett offer för utmanande eller provocerande beteenden, och offret kan komma att ses som den skyldiga om hon inte "betett sig på rätt sätt". Kvinnan tar på sig/ges ansvar och skuld för vad som hänt, det blir kring henne problemet cirklar; hon gör sig/görs till den avvikande, smutsiga, syndiga, ovärdiga. Känslan av självmord gror och växer i styrka, självmordsbeteenden, kön och våldserfarenheter blir interrelaterade processer. För att förstå det kvinnorna ger uttryck för har jag velat skapa en tolkningsram som kan ge resonans åt informantrösterna.

Den tolkningsram som här diskuterats fokuserar språket och dess koppling till en kulturell kontext — möjligheten att se kulturella mönster genom individuella berättelser. Vad jag argumenterar för är att sätt att tala, att berätta om egna erfarenheter ger ledtrådar inte bara till individuella praktiker utan också till den kultur berättelsen utspelar sig inom. Det språk och den kontext hon lever i ger möjligheter men sätter även gränser för hur hon kan tolka sina egna erfarenheter — vilka möjliga tolkningsscheman hon har tillgång till.

I de berättelser jag fått ta del av kan jag se ett från informanternas sida aktivt meningsskapande vilket ger form, innehåll och mening i deras liv, men där även konstruktionen av självmordet som lösning på deras livssituation växer fram som en integrerad del av detta meningsskapande.[28] Sammantaget innebär detta att själva kontexten kvinnorna lever i kan bli en "medskapare" i deras svårigheter att hantera de egna erfarenheterna.

Analysen som gjorts i denna artikel kan ses som en socialpsykologisk utveckling av Christies strukturella resonemang om det ideala offerskapet, vilken har till syfte att påvisa hur (köns)kulturella normer kan bli del av en självmordsframkallande verklighet. Det ideala offerskapets diskurs stereotypifierar goda offer och onda gärningsmän.

Att åskådliggöra *att* och *hur* denna diskurs blir problematisk på en empirisk nivå, genom en underliggande könad berättelse, ser jag som ett sätt att hjälpa kvinnorna sätta ord på vari deras misstankar om skuld och ansvar bottnar. För så länge man inte kan se vad man förhåller sig till blir det svårt att förstå och därigenom kunna bearbeta sina erfarenheter, vilket är en essentiell del i att kunna bryta sig loss ur den snara som "övergreppens våld" utgör.

Abstract

With this text I want to shed light upon the relationship between women's suicidal thoughts and acts and their experiences of sexualised violence. The main focus is set on how experiences of sexualised violence connects to patterns of victimization, and how this complicated interrelation interweave in the ways women think and act in regard to suicide.

The initiating question is: "What can it mean to think of oneself in terms of victimhood when one has experiences of sexualised violence?". My point of departure is to listen to and highlight how abused women themselves describe and interpret their suicidal acts. An analysis of how the women expresses their experiences is made, where I try to make explicit underlying (implicit) cultural notions of victims and offenders. I then search for indications on how to comprehend this silently gendered phenomena. Overall, I try to develop a frame of interpretation that can make these women's voices explicable.

☆

Nyckelord: Suicidal behaviours, sexualised violence, gender, victimhood.

★ Noter

[1] Lundgrens m.fl. studie har tillkommit i syfte att få en indikator på omfattningen av problemet mäns våld mot kvinnor i Sverige, då vi tidigare saknat en sammanhållen statistik på detta område. Studien bygger således på ett nationellt populationsurval och är representativt för kvinnor i Sverige. 5% av samtliga svarande har uppgivit att de försökt ta sitt liv, 23% uppger att de haft självmordstankar.

[2] Begreppet "sexualiserat våld" brukar användas som ett paraplykoncept vilket omfattar kvinnomisshandel, våldtäkt, incest/sexuella övergrepp mot barn, prostitution och pornografi. Se t.ex. Jeffner 1994 för en diskussion av detta begrepp. De informanter som hittills ingår i projektet har erfarenheter av kvinnomisshandel och/eller incest.

[3] Jag har hittills intervjuat 8 kvinnor i åldrarna 25–75 år, samtliga har erfarenheter av någon typ av sexualiserat våld, samtliga har gjort ett eller flera självmordsförsök. Intervjuerna är mellan 1 och 5 timmar långa, där vi samtalat om allt det informanten orkat berätta om sina självmordstankar och -försök. Då min utgångspunkt och mitt intresse varit att få ta del av kvinnornas egna förståelser, de aspekter de själva ser som viktiga i hur de tänkt kring sina självmordsförsök, har varje informant själv bestämt innehållet i intervjun.

I citaten från intervjuerna har jag valt att inte redigera bort halvutsagda ord, avbrutna meningar, att visa långa och korta tankepauser etc. Mitt syfte med detta är att synliggöra hur informanterna faktiskt berättar om sina erfarenheter; hur de ibland får väldigt svårt att sätta ord på vad de varit med om, hur de söker efter det "rätta" ordet eller uttrycket för att beskriva en händelse, en tanke eller en känsla. Mitt val att inte redigera bort detta baserar sig därför på såväl metodologiska som analytiska grunder.

Jag använder mig av en kvalitativ metod, så som denna presenteras och diskuteras i Lindberg 1998, men arbetar även med att utveckla metoden med utgångspunkt i det möte mellan empiri och teori som sker i detta projekt, bl.a. i relation till den diskussion som förs i boken *Kön och tolkning* (Haavind red. 2000).

Informanter till denna studie har sökts via psykiatriska avdelningar på universitetssjukhus i Sverige, samt via ROKS (Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige). Urvalsprocessen har skett i flera steg vilka syftar till att uppnå hög grad av anonymitet hos informanterna. Det urvalskriterium

jag som forskare ställt upp har enbart varit att kvinnan skall ha gjort minst ett självmordsförsök — ha gått från tanke till handling. Den etiska dimensionen har således gått före övriga vetenskapliga anspråk på informanturval. Detta har skett i enlighet med HSFR:s etiska riktlinjer och i samråd med HSFR:s etiska kommitté — en diskussion kring etiska och vetenskapliga aspekter vid denna typ av studie har föregått beviljandet av projektmedel från HSFR. En omfattande diskussion av såväl urvalsförfarande som övriga metodologiska och etiska frågor kommer att föras i den rapport projektet som helhet kommer att utmynna i.

[4] Begreppen/termerna "(pre)suicidal process", "vilja och ovilja att leva" är hämtade från Lindberg 1998.

[5] För en diskussion och definition av begreppet "självmordsnära" se t.ex. Beskow 2000. Kort kan sägas att begreppet syftar på personer som av olika anledningar bedöms vara i riskzonen för självmord. Flera av informanterna i denna studie har numera kommit över sina svåraste självmordstankar, när jag därför talar om "självmordsnära kvinnor" syftar det på den tid kvinnornas berättelser cirklar kring, d.v.s. de långa perioder av sitt liv som kvinnorna levt med återkommande självmordstankar och gjort upprepade självmordsförsök.

[6] När jag påbörjade intervjuarbetet hade jag förväntat mig en annan typ av berättelser än de som kvinnorna visade sig berätta. Dessa förväntningar baserade sig i mångt och mycket på de resultat jag fått i min avhandling *Att välja döden* (1998). Kvinnornas berättelser om sina självmordsförsök och — tankar visade sig handla om såväl aspekter och områden som var helt nya för mig, som aspekter och områden jag kunde känna igen från avhandlingsarbetet men som tog sig andra uttryck. De "nya" inslagen kan förstås mot bakgrund av att de kvinnor jag talat med i detta projekt har våldserfarenheter knutna till sina självmordstankar, en empiri jag inte hade tillgång till i avhandlingen. I det följande skall jag redogöra för några av de aspekter och områden kvinnorna valt att tala om.

[7] Med "offerbild" menas här en bild av vad ett offer är och vem som skall förstås som ett offer; vilka karaktäristika som gäller för att någon skall kunna ses som ett offer.

[8] Den diskussion Christie för om vad som begärs för ett offentligt erkännande av någon som ett "riktigt" offer kan, menar jag, ses som en officiell diskurs kring brottsoffer, vilken individer förhåller sig till (på olika sätt) när man tänker på någon annan eller sig själv i termer av offerskap. "Det offentliga erkännandet" kan ses som en officiell diskurs som anger vissa av samhället uppställda kriterier för "det riktiga offerskapet".

[9] Kulturellt manuskript är ett begrepp jag utvecklar inom ramen för projektet i relation till bl.a. Goffmans dramaturgiska perspektiv (1974).

[10] I fortsättningen kommer jag att tala framför allt om "värdiga offer" (undantagsvis, och då synonymt, om "riktiga offer"). "Värdiga offer" är tänkt som ett informantnära begrepp. Begreppet används för att kunna tala om individuella versioner och variationer av det Christie kallar "idealiska offer", för att kunna anknyta mer direkt till kvinnornas egna berättelser och synsätt. Användning av parentestecken och citationstecken kring "värdiga offer" och "riktiga offer" handlar om att tydliggöra en skillnad mellan "det offentliga erkännandets diskurs" (se not 8), d.v.s. vad som på en normativ nivå ses som ett "riktigt" offer, och den syn på och diskussion kring offer och offerskapsbilder som jag vill framföra i denna text.

[11] Jag har över huvud taget inte frågat om deras syn på sig själva som offer, det är ett område de själva kommit in på.

[12] Att kvinnor tenderar skuldbelägga sig själva för att ha blivit utsatt för sexualiserat våld är ingen nyhet, könsteoretisk forskning har påvisat detta i ett flertal studier, se t.ex. Lundgren 1992; 1993, Jeffner 1997, Mellberg 2002 i vilken även ges en grundlig genomgång kring forskning på området, samt rapporten *Kön och våld i Norden* (red. Eriksson, M., Nenola, A. och Muhonen Nilsen, M), som ger en samlad översikt över nordisk forskning om kön och våldsproblematik.

[13] De två senare delarna i detta framkommer på andra ställen under intervjun.

[14] När jag här talar om skuld och skam utgår jag från Marikas egna syn på detta. Jag kommer inte i detta sammanhang att teoretiskt diskutera dessa begrepp och distinktioner dem emellan, utan utgår från Marikas och andra informanters förståelser av och sätt att tala om detta. Det är Marikas (och de andra informanternas) egna upplevelser som är det för sammanhanget intressanta. Med detta menar jag dock inte att en analys av dessa begrepp och vad de kan innebära för självmordsnära kvinnor inte är relevant, tvärt om lyfter jag fram just dessa begrepp empiriskt såväl som teoretiskt inom ett annat temaområde i studien. (För några olika perspektiv på skam och skuld, se t.ex. Micheva 2000, Giddens 1991, Retzinger 1991.)

[15] Ytterligare ett problem var att hon inte visste vad som skulle utlösa hans vrede; det fanns inget mönster i detta som hon kunde se utan det verkade mer handla om mannens humörsvängningar och hur han *valde* att definiera och agera i situationen; det handlade för henne om att anpassa sig till mannens nyckfullhet.

[16] Jag har valt att här enbart ta upp en infallsvinkel på den omfattande problematik som misshandelsrelationer bär med sig. Två andra aspekter jag dock vill nämna är dels att även i Monas resonemang kan man spåra den kulturella föreställningen om konflikten som bestående av två jämställda, jämnstarka parter i en jämbördig relation, samt dels frågan om hur lätt det är att lämna en misshandlande man med alla de psykologisk, sociala och ekonomiska konsekvenser det innebär?

[17] Om man följer samma (patriarkala?) logik skulle man kunna ställa sig frågan: "Men varför lämnade inte mannen henne när hon var så hemsk att han blev tvingad att slå och trycka ner henne?"

[18] Se citat ovan. Jag menar att hennes vilja att definiera sig som ett värdigt offer också handlar om ett försök att hantera sina erfarenheter i enlighet med ett positivt identitetsprojekt.

[19] Se t.ex. Hearn 1996; 1998, Eliasson 2000, Thomson 2002, Mellberg 2002 för flera olika orienteringar av sådana studier.

[20] Bland annat genom mångårig terapi.

[21] En föreställning jag alltså menar kan finna sin resonansbotten i vad Christie kallar ett idealt offer.

[22] I Kvinnovåldskommissionens slutbetänkande *Kvinnofrid* (del B, 1995) analyseras polismäns och åklagares resonemang kring dels kvinnomisshandel som fenomen och dels kvinnomisshandel som ärende. Man konstaterar att en kvinna som misshandlats av sin man eller sambo tenderar att bli ett tvetydigt offer just p.g.a. att hon står i nära relation till förövaren. Vidare får kvinnan en "högre offerstatus" om hon varit passiv (t.ex. inte slagit tillbaka) och inte varit påverkad av alkohol. Vad jag vill lyfta fram är hur även polismän kan ses förhålla sig till en diskurs som cirklar kring ideala offer och förövare, och hur de i sin praktik agerar utifrån dessa tänkta "idealbilder". De tänkta "idealbilderna" har tydligt könade inslag (kvinnan blir ett "bättre" offer om hon t.ex. är liten, försvarslös och passiv, mannen blir en "bättre" förövare om han är stor och ond). Att synliggöra offerskapets och förövarpositionens könade kännetecken och hur de tar sig uttryck är en mycket viktig uppgift, inte minst när det gäller forskning kring kvinnor och barn som offer för sexualiserat våld.

[23] Fadern kan även ses som ett offer för *Marikas* sexualitet; då han påstår att det är *hon* som vill ha sex skrivs hon in i aktörskategorin — den aktiva, pådrivande parten i den sexuella relationen — medan han hamnar i den passiva kategorin och blir den som "ställer upp" och ger henne det hon vill ha.

[24] Ett offer för krafter utanför hans kontroll; t.ex. hustrun eller dottern som provocerar honom, eller utmanar honom, etc., sexuellt eller på annat sätt.

[25] På grund av brist på utrymme kommer jag inte att gå närmare in på denna här, förståelsen utvecklas dock i rapporten med utgångspunkt i bl.a. Bourdieu 1999, Lundgren 1993; 2002, Berg 1999, Tseelon 1998, Conell 1993.

[26] Även Agnetas defensiva position, att hon måste argumentera för att hon *är* ett värdigt offer, kan härigenom göras förståelig: Hennes åsikt går emot normativa kulturella föreställningar om "vem som har rätt till vad" och "vem som är skyldig till vad".

[27] Dvs. de riskerar att aldrig kunna omtolka och därmed få redskap att *se* de övergrepp de utsatts, se dem ur det perspektiv de rimligen borde ses ur: det värdiga offrets perspektiv. Allt vad dessa övergrepp inneburit riskerar istället att cementeras i kvinnornas förståelser av sig själva och vad som hänt.

[28] För en mer omfattande diskussion av detta perspektiv, se Lindberg (1998, 2000a, 2000b).

★ Referenser

Berg, L. (1999) *Lagom är bäst.* Stockholm: Bilda förlag.

Beskow, J. (2000) *Självmord och självmordsprevention. Om livsavgörande ögonblick.* Lund: Studentlitteratur.

Bourdieu, P. (1999) *Den manliga dominansen.* Göteborg; Daidalos

Christie, N. (2000) "Det idealiska offret", i Åkerström, M. & Sahlin, I. (red.): *Det motspänstiga offret.* Lund: Studentlitteratur.

Conell, R.W. (1993) *Gender & Power.* Cambridge: Polity Press.

Eliasson, M. (2000) *Mäns våld mot kvinnor.* Stockholm: Natur och Kultur.

Giddens, A (1991) *Modernity and self-identity : self and society in the late modern age.* Stanford: Stanford University Press.

Goffman, E. (1974) *Jaget och maskerna.* Stockholm: Prisma.

Haavind, H. red. (1998) *Kön och tolkning. Metodiska möjligheter i kvalitativ forskning.* Stockholm: Natur och Kultur.

Hearn, J. (1996) "Men's Violence to Known Women: Historical, Everyday and Theoretical Constructions by Men", s 22-38 i Fawcett, B. & Featherstone, B. & Hearn, J. & Toft, C. (red) *Violence and Gender Relations.* London: SAGE.

Hearn, J. (1998) *The Violences of Men.* London: SAGE.

Jeffner, S. (1994) *Kvinnojourskunskap.* Stockholm: Folkhälsoinstitutet.

Jeffner, S (1997) *"Liksom våldtäkt, typ": om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt.* Uppsala: Uppsala universitet.

Kön och våld i Norden. Rapport från en konferens i Koge, Damnark, 23-24 november 2001. Red.: Eriksson, M., Nenola, A. och Muhonen Nilsen, A. (2002). Tema Nord 2002:545

Lindberg, E. (1998) *Att välja döden. En socialpsykologisk studie av livs(o)vilja.* Stockholm: Carlssons.

Lindberg, E. (2000 a) "Livs(o)viljans mysterium", *häften för kritiska studier* 1 (5): 53–64.

Lindberg, E. (2000 b) "Fly från sig själv", *Locus* 4 (3): 24–44.

Lindberg, E. (2002) "Who's the real victim?", *Kön och våld i Norden. Rapport från en konferens i Koge, Damnark, 23-24 november 2001.* Red.: Eriksson, M., Nenola, A. och Muhonen Nilsen, A. (2002). Tema Nord 2002:545

Lea, S. & Auburn, T. (2001) "The Social Construction of Rape in the Talk of a Convicted Rapist", *Feminism & Psychology* 11 (1):11–33.

Lundgren, E. (1992) *Gud och alla andra karlar: en bok om kvinnomisshandlare.* Stockholm: Natur & Kultur.

Lundgren, E. (1993) *Det får da være grenser for kjønn.* Oslo: Universitetsforlaget

Lundgren, E. & Heimer, G. & Westerstrand, J. & Kalliokoski, A. (2001) *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige — en omfångsundersökning.* Stockholm: Fritzes.

Lundgren, E. (2001) *Ekte kvinne? Identitet på kryss og tvers.* Oslo: Pax Forlag.

Mellberg, N. (2002) *När det overkliga blir verklighet.* Umeå: Boréa.

Micheva, V. (2000) *Shame and Guilt.* Uppsala: Uppsala universitet.

Retzinger, S. M. (1991) *Violent Emotions: Shame and Rage in Marital Quarrels.* London: SAGE.

SOU 1995:60 *Kvinnofrid. Del B. Huvudbetänkande av Kvinnovåldskommissionen.* Stockholm: Fritzes.

Thomsson, H. (2002) *Kvinnor, makt och förändring.* Lund: Studentlitteratur.

Tseelon, E. (1998) *Kvinnan och maskerna.* Lund: Studentlitteratur.